

Üzeyir Hacıbəyov haqda
Ramazan Xəlilovla (1900-1999) söhbət

Betti Bleyer

Fuad Axundovla (tərcüməçi) birgə

Mənbə: Üzeyir Hacıbəyovun Ev Muzeyi, Bakı.

Üzeyir Hacıbəyovun irsinə həsr olunmuş HAJİBEYOV.com saytı

© 2001 Azerbaijan International

Tərcümə və mətnin yığılması: Gülnar Aydəmirova

Vebmaster: Arzu Ağayeva

O zaman 97 yaşı olan Ramazan Xəlilov Bakıda Hacıbəyov Ev Muzeyini göstərərək bizimlə söhbət etdi. O, muzey 20 il əvvəl açıldıktan bəri buranın direktoru işləyirdi.

Burada gördüyünüz hər şey şəxsən ona (Hacıbəyova) məxsus idi. O vəfat edəndən sonra hökumətin qərarına əsasən biz onun həyat yoldaşı Mələykə Terequlova ilə razılığa gəldik ki, bəstəkarın evini muzeyə çevirək. Bir yerdə biz hər şeyi burada olduğu kimi saxlaya bildik. Hacıbəyov burada yaşayan zaman burada olmayan yeganə əşya onun Şuşadakı evinin modelidir. Bu ev də orada muzeyə çevrilmişdir. (Şuşa şəhəri Azərbaycanın Dağlıq-Qarabağ hissəsində yerləşir və 1992-ci ildən erməni qoşunları tərəfindən işğal olunub. Hal-hazırda orada heç bir Azərbaycanlı yaşamır. Çünki ərazi ermənilər tərəfindən “etnik təmizlənməyə” məruz qalıb.

- Bəs o ev necə oldu?

Dəqiq bilmirik, amma deyirlər ki, yandırılıb. Professor Məmməd Qazıyev və mən 1959-cu ildə Şuşada Hacıbəyov muzeyinin açılmasına yardım etdik. Bu muzeydə də hər şeyi Hacıbəyov orada yaşayan zaman olduğu kimi saxladığımız.

- Deməli, Şuşadakı muzey Bakıdakından əvvəl açılıb?

Bəli. Hacıbəyovun vəfatından dörd ay sonra 1949-cu il fevralın 19-da dövlətin Hacıbəyov muzeyi açmaq barədə fərman verməsinə baxmayaraq bu iş uzun illər ərzində yerinə yetirilməmişdi.

Nəhayət ki, hakimiyyətə gələn Heydər Əliyevin sayəsində 1975-ci il noyabrın 20-də Bakıda Hacıbəyov muzeyi açıldı. Əliyev Azərbaycanı baş katib olan kimi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov, şair Səməd Vurğun, yazıçı Cəfər Cabbarlı, dövlət xadimi Nəriman Nərimanov və bir çox digər məşhur şəxslər üçün ev muzeyləri açılmasını mümkün etdi. Ondan əvvəlki rəhbərlər belə şeylərə çox fikir vermirdilər. Hətta onlardan bəziləri “qoy ölümlər gözləsin” belə demişdilər.

- Bəs niyə Heydər Əliyev Hacıbəyov mirasını tanımaq istəyirdi?

Çünki o, yüksək dərəcədə mədəni bir insandır və bir dövlət xadimi kimi düşünməyə qadirdir. O anladı ki, bu kimi mərkəzlərsiz incəsənətimizi inkişaf etdirmək qeyri-mümkündür. Xalq öz incəsənət tarixini bilməlidir. Heydər Əliyev şəxsən özü bu muzeyin açılışında iştirak etmişdi. Bizdə onun muzeyi açarkən çəkilmiş şəkli də var.

- Üzeyir Hacıbəyovun atası musiqi ilə məşğul olurdumu?

Düzünü desəm, Şuşa şəhəri bütövlükdə böyük musiqi konservatoriyasını xatırladır. İtaliyanı musiqisiz təsəvvür etmək çətin olduğu kimi Şuşanı da musiqisiz təsəvvür etmək olmaz. Əslində Üzeyir Hacıbəyovun anası musiqi istedadına malik idi. Onun atası savadlı bir şəxs idi. O, klassika, ədəbiyyat və poeziya ilə tanış idi. Həmçinin o, Şuşada yaşamış məşhur Azərbaycan şairəsi Xurşud Banu Natəvanın şəxsi köməkçisi idi.

Üzeyir Hacıbəyov musiqi təhsilini Gürcüstandakı Qori Pedaqoji seminariyasında alıb. Əslində seminariya müxtəlif növ fənləri tədris edən orta məktəb idi. Burada adi ənənəvi dərslərlə bərabər ümumi tibbə dair xüsusi dərslər də keçilirdi. Şagirdlərin çoxu ucqar ərazilərdə yaşayırdı və orada çox vaxt həkim tapmaq olmurdu. Ona görə də ümumi tibbə dair həmin dərslərdə şagirdlərə ilk yardım göstərmək öyrədilirdi. Həmçinin məktəbdə botanika, bağçılıq və bir çox praktik fənlər üzrə ümumi təhsil almaq olardı. Məktəb eləcə də müəllim hazırlamaqla məşğul idi. Lakin Hacıbəyov üzərində böyük təsirə malik olan məhz musiqi dərsləri idi. Şagird ikən o, skripka çalmağı öyrənirdi.

- Bəs o, Şuşadan Qoriyə necə getdi?

Şuşada məktəbi bitirdikdən sonra o, təhsilini davam etdirmək istəyirdi.

- O vaxt onun neçə yaşı var idi?

Qoriyə yola düşəndə onun 14 yaşı var idi.

- Orada təhsil hansı dildə idi? Rus yoxsa gürcü?

Təhsil rus dilində idi. Lakin eyni zamanda gürcü və azərbaycan dilləri də keçilirdi. Üzeyir Hacıbəyov gürcü dilini yaxşı bilirdi. O həmişə bu fəndən “5” alardı. Gürcü dilindən onun müəllimi məşhur gürcü yazıçısı Nikolay Lomauri idi. Artıq Qori seminariyasında Üzeyir Hacıbəyov həm simfonik orkestr, həm də

nəfəsli orkestrdə çalırdı. Bu göstərir ki, o orada geniş sahəli musiqi təhsili almışdı. Orada həmçinin musiqi nəzəriyyəsi də keçilirdi.

- Hacıbəyov ənənəvi xalq alətlərini Avropa simfonik orkestrinə daxil edərək onları skripka, viola və digər alətlərlə qatmışdır, elə deyilmi?

Bu şəxsən onun yeniliyi idi. Onun orkestrə daxil etdiyi ilk ənənəvi xalq alətləri tar, kamança və zurna idi. Bu çox cəsarətli eksperiment idi və hətta Stalin də onu nəzərdən qaçırmadı. Bu sintez tamamilə yeni bir yanaşma idi. Bütün kütləvi informasiya vasitələri bu haqda yazır və bu eksperimentin çox vacib olduğunu qeyd edirdilər. Bu eksperiment əsasən onun “Koroğlu” operasında aydın görünür.

- Bu ideyaya müqavimət güclü idimi?

Bəli, buna qarşı gedənlər çox idi. Bir vaxtlar bəziləri tarı bir musiqi aləti kimi qadağan etmək istəyirdilər. Əsasən də bu 1927-1929-cu illər ərzində özünü göstərirdi. Belə bir meyl yaranmışdı. Elə insanlar var idi ki, Azərbaycan musiqisini başqa bir istiqamətə yönəltmək istəyirdi. Onlar Azərbaycan musiqisini “Avropalaşdırmaq” istəyirdi. Bunu Azərbaycanlılar özləri deyil, xaricilər etmək istəyirdi. Elə məhz tarı qadağan etmək kimi bir meylin yarandığı bu dövrdə bizim çox hörmətli və istedadlı şairimiz Süleyman Rüstəm yazırdı:

Oxuma, tar,
Oxuma, tar,
Sevmir səni proletar.

Eyni vaxtda daha qabaqcıl və millətpərəst şair Mikayıl Müşfiq yazırdı:

Oxu, tar, oxu, tar.

- Hacıbəyov müasir musiqiyə daha hansı təsir göstərmişdir?

Üzeyir Hacıbəyovun musiqi mirası bizim mütərəqqi musiqiçilərimiz də daxil olmaqla bütün xalqa təsir göstərdi. Lakin eyni zamanda dissonans musiqiyə meyl kimi digər meyillər də mövcud idi. Bəziləri bu cür musiqinin əsas mövqə tutmasını istəyirdi. Ölkəmizdə bu meylin bir çox tərəfdarları var idi. Bu avanqard hərəkətə rus bəstəkarı Şostakoviç və onun davamçıları başçılıq edirdi. Lakin sonralar Şostakoviç daha realist oldu. Çünki o anladı ki, bu meyl xalqa əks xüsusiyyətə malik idi və insanları bu yolla musiqini anlamağa məcbur etmək qeyri-mümkündür.

Hacıbəyovun yaradıcılığı və musiqisi xalqa yaxın olduğundan o, Sovet İttifaqında məşhur idi və ona dərin hörmət bəslənirdi. Əlbəttə ki, bunun bir səbəbi də bəstəkarın yenilikçi metodları idi. Bəlkə də ona bütün Sovet İttifaqında inam və hörmət qazandıran da elə bu idi. O bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl bəstəkarlardan biri idi. Hacıbəyov bütün SSRİ-də “SSRİ Xalq Artisti” kimi yüksək ada layiq görülən ilk bəstəkar idi. Həmçinin o, Lenin Ordeninə layiq görülən (1938-ci ildə “Koroğlu” operasına görə) ilk bəstəkar idi. Lenin Ordeninə layiq görülən ikinci bəstəkar erməni bəstəkarı Aram Xaçaturyan oldu.

Dzerjinski də Lenin Ordeninə layiq görülmüşdü. O, “Sakit Don” adlı ilk Sovet operasının müəllifi idi. Bu, Sovet mövzusunda həsr olunmuş ilk opera idi. Marian Kaval isə “Yemelyan Puqaçov” operasını bəstələmişdi.

Hacıbəyov SSRİ Bəstəkarlar İttifaqı Prezidiumunun üzvü, SSRİ Ali Sovetinin deputatı, İncəsənətlə Əlaqədar İşlərlə bağlı Ümum-İttifaq Komitəsinin İncəsənət Konsulluğunun və həmçinin Stalin komitəsinin üzvü idi. SSRİ İncəsənət nazirliyinin (o vaxt bu nazirlik Ümum-İttifaq İncəsənət Komitəsi adlanırdı) İncəsənət Konsulluğunun sədri Nimeroviç Danşenko idi. Bu təşkilat hər cür incəsənəti özündə birləşdirirdi.

Üzeyir Hacıbəyov Sovet İttifaqında qabaqcıl bəstəkarlardan biri hesab olunurdu. Sergey Prokofyev (“Simon Katkov”), Dmitri Kabalevski (“Koloqrnyon”), Çiçkov, Potyomkin, Dzerjinski, Vlasov, Ferre, Tixon Xrennikov, Qleyer və Yuri Şaporin də daxil olmaqla Sovet mövzularında opera yazan bütün bəstəkarları əks etdirən bir şarj mövcuddur. Bu karikatura Repinin məşhur “Burlaki” əsəri əsasında yaradılıb. Burlaklar çox qüvvətli insanlar idi. Onların qayıqları dayaz çaylarda üzə bilməyəndə onlar çay boyunca qayıqları dallarınca çəkib aparırdılar. Bu karikaturada da eyni şəkildə qrupu dalınca aparən əlində simli xalq aləti tutan Üzeyir Hacıbəyovdur. Bu karikaturanın müəllifi professor Aleksic idi. Həmin karikatura bir çox nəşrlərdə çap olunmuşdu.

- Bu neçənci ildə idi?

Bu, 1940-cı ildə idi. Mən Aleksicə məktub yazaraq ondan həmin karikaturada nəyi nəzərdə tutduğunu və karikaturanı çəkməyə onu nə ruhlandırtdığını soruşdum. O, cavabında bildirdi ki, Hacıbəyovun “Koroğlu” operasının Sovet İttifaqında ən yaxşı opera hesab olunması onu bu karikaturanı yaratmağa ruhlandırtdı.

Bu muzeydə olan hər bir əşyanın öz şəxsi tarixçəsi var. Divarda gördüyünüz Hacıbəyovun portreti əks olunmuş bu xalça 24 günə toxunmuşdu. Bu çox nadir bir haldır. Bundan qabaq heç vaxt bu böyüklükdə xalça belə bir qısa vaxt ərzində toxunmamışdı. Vaxt məhdudiyəti var idi və bu xalçanı Üzeyir Hacıbəyovun 60 illik yubileyinə qədər hazırlamaq istəyirdilər. Mən hər şeyi təşkil etdim. Xalçanı toxuyan qadınlar onun Üzeyir Hacıbəyovun yubileyi münasibətilə toxunduğunu öyrəndikdə üç növbədə işləməyi qərara aldılar. Onlar evə gedərək nahar etməyə vaxt sərf etməsin deyə, mən onlara yemək də gətirirdim.

- Hacıbəyovun ilk operası nə vaxt səhnələşdirilmişdi? 1908-ci ildə?

Onun “Leyli və Məcnun” adlı birinci operası ilk dəfə 1908-ci il yanvarın 12-də səhnələşdirilmişdi. Lakin bəstəkar onun üzərində uzun illər çox gərgin işləmişdi. “Leyli və Məcnun” müsəlman aləmində ilk opera idi. O, qeyri-ənənəvi formada yaradılmışdı.

Mən Üzeyir Hacıbəyovun həyatı boyunca uzun illər onunla açıq danışmaq imkanına malik idim. Bir dəfə mən ondan soruşdum: “Niyə opera yaratmaq üçün bu qeyri-ənənəvi formanı seçdiniz?”

O dedi: “Bilirsən, mən bu haqda çox düşünür və tərəddüd edirdim. Mən tipik Avropa formasında da yaza bilərdim. Lakin qorxurdum ki, bunu etsəm, bütün əsəri korlayaram. Ona görə də istər-istəməz özümdən improvizə etməli və nəyə yeni bir şey yaratmalı idim.” O doğrudan da belə etdi. Çünki bu, opera olsa da, ənənəvi opera deyildi. Bu, Şərq operasıdır.

Maraqlısı odur ki, operanın musiqi hissəsi bir tərəfdən simfonik musiqi alətləri (skripkalar, violalar və s.), digər tərəfdən isə xalq alətləri (tar, zurna və s.) tərəfindən ifa olunurdu. Hacıbəyov onların hər ikisini bir-birinə qatmışdı. Digər maraqlı bir fakt ondan ibarətdir ki, Hacıbəyov bu operanın premyerası zamanı dostu Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dirijorluq etməsini istəyirdi. O özü isə orkestrdə skripkalardan birini çalırdı. Həmçinin o, Qori seminariyasında onunla birgə oxuyan dostlarının bir çoxunu orkestrdə çalmağa inandırmışdı. “Leyli və Məcnun” ikinci dəfə ifa olunan zaman operaya bəstəkar özü dirijorluq edirdi.

“Leyli və Məcnun”un 1908-ci ildə olan ilk ifası çox uğurla keçdi. Bir çoxları ona baxmağa çox uzaq məsafələrdən gəlmişdi. Bilet çatmırdı. Mən özüm də premyeraya getmişdim. Premyera Tağıyev adına Musiqi Teatrında səhnələşdirilmişdi. İndi bu teatr (1998-də yenidən açılıb) yenidən tikilir.

İlk operanın premyerası haqda həmişə xatırladığım bir şey var. Biz lojalarda oturmuşduq. Qadınlardan heç biri birinci mərtəbədə oturmamışdı. O vaxtlar qadınlar çadra geyməli idi; onlar üzlərini göstərə bilməzdilər.

İkinci, üçüncü və dördüncü sıradakı oturmaqların üstündən isə balıqçıların istifadə etdiyi torlar kimi tor asılmışdı. Mən bunu gördüm və lojalərin önündə torların niyə asıldığını soruşdum. Premyeraya anam, bəzi dostlarımız və qohumlarımız da gəlmişdi. Onlar mənə dedi: “Torlar ona görə qoyulub ki, onların arxasında oturan qadınları görmək olmasın.” Mən etirazımı bildirərək dedim ki, səhnəni, demək olar ki, görmürəm. Lakin o torlar orada hələ uzun illər qaldı.

- Bəs onlar nə vaxt götürüldü?

Sovet dövründə (1920-ci illərin sonu). Artıq o vaxt qadınlar çadralarını çıxardıb onları yandırmaq imkanı əldə etdilər. Bu Sovetlərin sayəsində mümkün oldu.

Dörd yaşında ikən Üzeyir Hacıbəyov anası Şirin xanımdan soruşardı: “Ana, sən çox gözəl qadınsan. Niyə bu parçanı (çadra) geyirsən?” Demək lazımdır ki, Hacıbəyov sonralar da həyatı boyunca qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparmışdı. Bu onun yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən idi.

Üzeyir bir çox sahədə təbii istedadla malik idi. Uşaq yaşlarından o çox yaxşı yumor hissənə malik idi. 11 yaşında ikən o, qısa lətifələrdən ibarət kitab yazmışdı. İlk operasından sonra da o, “Ər və Arvad” musiqili komediyasını yazdı. Bu komediyada o, çadranı ələ salır və onu tənqid atəşinə tutur. Bildiyiniz kimi müsəlmançılıqda çoxarvadlılığa icazə var. Bu komediyada da qadın çadradan istifadə edərək ikinci dəfə özəri ilə kəbin kəsidir. Yalnız ər öz arvadının üzünü açma bilirdi. Beləliklə, o, çadranı qaldırıqda görür ki, təzə gəlini köhnə arvadıdır.

Şəxsən mən özüm musiqiçi deyiləm, lakin mən musiqi ədəbiyyatı ilə dərinləndən məşğul olmuş və maraqlanmışam. Mən dünyanın bir çox bəstəkarlarını tanıyıram və çox vaxt onların yaradıcılığını öyrənmişəm. Düzünü desəm, mən Hacıbəyovla müqayisə ediləcək ikinci bir bəstəkar tanımıram. Onun yaradıcılığında bir tərəfdən lirik, dramatik və qəhrəmani operalar, digər tərəfdən isə dərin yumor hissi və musiqi komediyalar var.

“Ər və Arvad” musiqili komediyasından sonra o başqa bir opera yazdı. Bu dəfə o, operasını ənənəvi ariyaları, musiqili konsertlər və xalq alətlərsiz simfonik orkestri olan tam Avropa formasına əsaslandırmağı qərara aldı. O vaxtlar bizim onu ifa edəcək opera teatrımız yox idi. Bəs onda o, nə etdi? O, yəhudi sinaqoquna gedib oranın xorunu öz yeni operasını ifa etməyə dəvət etdi. Opera “Şeyx Sənan” adlanırdı. O, sözün əsl mənasında Avropasayağı opera idi. Lakin operanın mövzusu isə o dövr üçün atom bombası kimi idi. Bu operada o milli sərhədlərsiz və dini məhdudiyyətsiz azad məhəbbəti təbliğ edirdi.

- Bu neçənci ildə idi?

1909-cu ildə. Mən qısaca olaraq onun mövzusunun danışmaq istərdim. Şeyx müqəddəs yerə ziyarətə gedən dindar bir şəxsdir. Səyahət zamanı o Gürcüstandan keçir və gürcü gözəli ilə rastlaşır. Bu gözəl donuzotaranın qızıdır. Şeyx onu görəndə qız donuza qulluq etmiş. (İslamda donuz haram sayılır). Lakin buna baxmayaraq o qıza aşıq olur. Şeyxi ziyarət zamanı bir neçə davamçısı müşayət edir. Sonda şeyx qadına görə öz dinindən əl çəkir və onunla evlənməyi qərara alır. Dindar davamçılar və qızın valideynləri onların ardınca gedir. Əslində əsərin mövzusu ərəzidə yayılan əfsanəyə əsaslanır. Beləliklə, onlar qaçaraq Kür çayını keçir və Tiflis yaxınlığındakı dağlarda mağaraların birində gizləniirlər. Sevgililər mağarada qalır.

Operanın premyerası zamanı camaat artıq əsərin mövzusunun bilirdi. Müxtəlif milliyətin nümayəndələri—ruslar, yəhudilər və azərbaycanlılar “Şeyx Sənan”ın premyerasına gəlmişdi. Azərbaycanlı tamaşaçılar operanın gedişi zamanı ayağa durub zalı tərk etdilər. Lakin qalan tamaşaçılar operaya axıradək tamaşa etdilər.

Sonralar Rus mətbuatı yazırdı ki, bu opera məftunedici musiqiyə malik gözəl bir operadır. Lakin Üzeyir bəy anlayırdı ki, o öz nəslini qabaqlayıb. Operada təbliğ edilən fikirlər onun dövrü üçün həddən artıq qabaqcıl idi. Buna görə də Hacıbəyov operanı yandırdı.

Bir dəfə mən ondan soruşdum: “Siz niyə o operanı yandırdınız?” O cavab verdi: “Mən çox qabağa getmişəm. Xalqım hələ bu operanı anlamağa hazır deyil.”

“Bəs onda niyə onu məhv etdiniz?” – deyə mən təkid etdim. Əslində Üzeyir bəy yalnız mənimlə belə açıq danışırdı. O, “Mən operamı məhv etməmişəm. O mənim operam idi və indi də beynimdədir.” – deyə cavab verdi. Sonralar o həmin parlaq musiqini “Koroğlu” operasında işlətməmişdi. Beləliklə mən sizə qısa olaraq onun yaradıcılığı haqqında danışdım.

Onun xanımı Məleykə Terequlova çox yaxşı müəllim idi. Terequlovlar ailəsi gözəl müəllim olmaları ilə məşhur idilər. Bu ailədən beş və ya altı dahi müəllim çıxmışdır. Tağıyevin Qızlar üçün tikdirdiyi məktəbin direktorlarından biri Məleykə xanımın əmisi qızı Rəhilə xanım Terequlova idi.

Həmçinin deməliyəm ki, muzeydə olan şəkillərin çoxunu mən çəkmişəm. Onlar professional olmasa belə ürəkdən çəkilib.

- Siz onların şəklini çəkirdiniz?

Bəli. Bax, bunu 1947-ci ildə artıq Üzeyir bəy xəstə olanda çəkmişdim.

- O niyə xəstə idi?

Onun şəkəri vardı və düzgün müalicə olunmurdu. İndi mən o vaxt baş verənləri təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlirəm ki, Üzeyir bəyin ölümü çox vaxtsız idi. Onun həkimi milliyətcə erməni olan Osipyan idi.

İndi qoyun sizə onun müalicəsində hansı qüsurların olduğunu deyim. Mən tibb haqda bir qədər bilirəm, çünki özüm bir müddət Tibb İnstitutunda oxumuşam. Sonradan meyid yarmaq lazım gəldikdə mən tibbdən qaçdım. Lakin qardaşım həkim idi. İnstitutu atdığıma baxmayaraq mən həmişə tiblə maraqlanır və qardaşımda olan bəzi tibbi ədəbiyyatı oxumağa çalışırdım.

Məncə Üzeyirin xoşxassəli şəkəri var idi. (2-ci tip, yetişkənlik). Onun xanımı və mən hər cəhətdə onun qayğısına qalmağa çalışırıdıq. Məsələn, onun şirin çaydan xoşu gəlirdi, biz isə ona qəndlə deyil, qənd əvəzedicisi ilə çay verərdik. Lakin o bu haqda bilməzdi. Və onu çaşdırmaq üçün biz onun gözlərinin önündə çaya bir qədər qənd əlavə edərdik.

O, çayı qarışdırır və sonra da üzünü xanımına tutub deyərdi:

“Mələykə can, qənd elə bil şirinliyin itirib.” Mələykə xanım da cavabında - “Düzdür. İndi belə qənd istehsal edirlər. Buna biz nə edə bilərik?” – deyərdi.

Üzeyir bəy heç vaxt bilmirdi ki, biz onun çayına qənd əvəzləyicisi qatırıdıq. Bununla da biz onun sağlamlığının nizamlanmasına fikir verirdik.

Adətən Üzeyir bəy Moskvaya deputatı olduğu Ali Sovetin iclaslarında çıxış etməyə gedəndə onu ya mən, ya da onun xanımı müşayət edərdik. Biz onun xüsusi pəhriz saxlamasına fikir verirdik. Lakin 1947-ci ildə mehmanxanalarda yer olmadığından bizim heç birimizə onu müşayət etməyə icazə vermədilər.

İclaslar qurtardıqdan sonra o, Moskvadan dönəndə artıq özünü çox pis hiss edirdi. Onun şəkəri qalxmışdı. O öz sağlamlığına fikir verməmişdi. Bunun da nəticəsi olaraq onun qanında şəkərin miqdarı artmışdı. Üzeyir bəyi dərhal xəstəxanaya qoydular və həkim ona insulin vurmağa başladı. Ondan əvvəl isə Üzeyir bəy heç vaxt insulin ilə müalicə olunmamışdı.

Osipyan onu çox ciddi pəhrizdə saxladı. Ona nə çörək, nə düyü, nə kartof, ümumiyyətlə, undan hazırlanan heç nə yemək olmazdı. Beləliklə də o, 17 kiloqram arıqladı. Həkimlər komitəsi onun vəziyyətini müzakirə etməyə yığışanda mən onlara demişdim: “İndi şəkəri müalicə etməyin yeni yolu var. Əgər xəstə insulinlə müalicə edilirsə, o istədiyini yeyə bilər. O, pəhriz saxlamadan yaşaya bilər.”

Bu mənim bir az əvvəl bir tibbi kitabda oxuduğum şəkəri müalicə etməyin yeni növü idi. Lakin doktor Osipyan belə cavab verdi: “O hələ eksperimentdir və bizim belə bir eksperimenti Hacıbəyov üzərində aparmağa haqqımız yoxdur.” Hacıbəyovun çox sağlam ürəyi var idi. Lakin 17 kiloqram çəki itirdiyinə görə ürəyinin əzələləri zəifləmişdi. Elə bundan da onda ürək xəstəliyi əmələ gəlirdi.

- O vəfat edəndə neçə yaşında idi?

Onda onun 63 yaşı var idi.

- Hacıbəyovun əsasını qoyduğu daha hansı mütərəqqi fikirlər var idi?

Bir dəfə o hökumət üzvlərinə məktub yazaraq bildirdi ki, peşəkar musiqi təhsili olmadan biz musiqi mədəniyyətimizi inkişaf etdirə bilmərik. Onun ilk operalarında iştirak edənlərin (1908-1915) hamısı adi insanlar, həvəskarlar idi. Sovet hakimiyyəti illərində onun etdiyi ilk şey başlanğıc və orta musiqi təhsilindən başlayaraq ən inkişaf etmiş musiqi məktəbinin—Musiqi Konservatoriyasının əsasını qoymaq oldu. İndi ora Musiqi Akademiyası adlanır və Üzeyir Hacıbəyovun adını daşıyır. O bu şərəfə layiqdir.

Onun gördüyü qabaqcıl işlərdən digəri də ilk simli Azərbaycan alətlərindən ibarət kvartetinin əsasını qoymaq idi. O, bir çox musiqi kollektiv və qruplarını yaratmışdı. Ənənəyə əsasən Azərbaycan musiqisi təksəsli musiqi üzərində qurulub. Hacıbəyov xor qruplarında müxtəlif səs çalarları üçün harmoniya yazdı. Heç şübhə yox ki, bu, onun ilk illərinin xorun ənənəvi olduğu Gürcüstanda keçməsinin təsiri idi. O, kapella oxuyan və bu gün də mövcud olan ilk milli xoru yaratmışdı. Üzeyir bəy həmçinin xalq alətlərindən ibarət ilk orkestr yaratmışdı. Ənənəyə əsasən eşidərək və ya yaddaşdan çalmaq əvəzinə, ifaçılar yazılı notlardan istifadə etməyə başladılar.

- Bu yenilik idi?

Bəli, əvvəllər milli alətlərdə çalan xalq musiqiçiləri improvizə edirdilər. Lakin o isə orkestrlə birgə notdan ifa edən xalq alətləri orkestri yaratdı. Bununla da onlar öz xalq alətlərində həm milli əsərlər, həm də Avropa klassik musiqisindən seçmələr ifa edə bildilər. Aydın ki, Hacıbəyovun gördüyü hər bir iş irəliyə atılan yenilikçi addım idi.

- Onun opera və musiqili komediyalar haqda bəzi fikirləri hələ də çox mütərəqqi idimi? Onlar Sovet sisteminə qarşı gedirdimi?

Onun özünəməxsus yolu və meylləri var idi. Onun işi özünəməxsus görmək yolu var idi və rəsmi idarələr heç vaxt onunla əlaqəyə girmirdi. Çünki, o heç vaxt siyasətlə məşğul olmurdu.

Gərək deyəm ki, bir çox istedadının olmasına baxmayaraq onun kiçik bir çatışmazlığı var idi. Bizdə belə bir atalar sözü var: “Hər gözəlin bir ayıbı olar.” Onun ən böyük çatışmazlığı ondan ibarət idi ki, o bütün əsərlərini yazırdı, lakin heç vaxt kontrakt bağlamırdı. İndi bəstəkarlar hətta əsəri yazıb qurtarmamış belə

kontrakt bağlayır və pul tələb edirlər. Üzeyir bəy isə sadəcə olaraq əsərlərini yazır və onları musiqiçilərə verərək deyirdi: “Gedin, ifa edin.”

Ona görə də onun orijinal əsərlərinin bir çoxu müxtəlif adamlar tərəfindən yığılıb. Mən son 25 il ərzində Respublika Musiqi Fondunun rəhbəri işləmişəm və hər bir bəstəkarı, onların həyat sirlərini çox yaxşı bilirəm. Hətta heç məşhur olmayan bəstəkarlar belə əsərin üzünün çıxarılmasını xahiş edirdilər. Onlar köçürülmüş nüsxəni Fonda verər, orijinalı isə gələcək üçün tarixi fakt kimi saxlayardı.

Üzeyir Hacıbəyov isə əsərlərini yazar və ifa etmək üçün musiqiçilərə verərdi. Yəqin ki, bu xüsusiyyət də dahi bəstəkar üçün səciyyəvidir.

- Onda sizin burada orijinal əsərləriniz yoxdur?

Bizdə orijinal əsərlərdən bəziləri var. Biz onları axtarıyıq. Muzeyimizin ən əsas işlərindən biri həmin əsərlərin harada olmasını tapmaqdan ibarətdir. Sizə deyim ki, o, “Koroğlu” operasını yalnız öz ürəyini sakitləşdirmək üçün yazmışdı. Həmin opera üçün heç bir kontrakt bağlanmamışdı. O, operanı yazıb qurtardıqdan sonra onu ifa etmək üçün musiqiçilərə vermişdi.

- Bu neçənci ildə idi?

1937-ci ildə. On il sonra 1947-ci ildə müəlliflik hüququ ilə bağlı məsələlərlə məşğul olan şəxs Üzeyir Hacıbəyovu çağıraraq ondan soruşmuşdu: “Üzeyir bəy, dövlətin xüsusi bir fərmanı var ki, ona əsasən on il ərzində tamaşaya qoyulmuş hər bir əsər ikinci dəfə kontrakta müvafiq olaraq eyni miqdarda pulla dəyərləndirilə bilər.”

Üzeyir bəy ona belə cavab vermişdi: “Bəs heç bir kontrakt olmayıbsa nə qədər alıram?” Beləliklə biz hamımız kontraktı axtarmağa başladıq. Lakin biz heç bir kontrakt tapa bilmədik. Çünki, əslində heç bir kontrakt bağlanmamışdı.

- Deməli ona heç nə çatmadı?

Heç nə. Ona şərəfnamələr verirdilər. Lakin indi mən elə bəstəkarlar tanıyıram ki, kontrakt bağlasalar da heç nə yazmayıblar.

Üzeyir bəy çox sadə həyat keçirirdi. O çox böyük xeyriyyəçi idi və onun sayəsində bir çox gənc təhsilini Moskva və Sankt Peterburqda almışdı. Həmçinin o hər ay bəzi təqaüdüçülərə və yaşlı musiqiçilərə maddi yardım göstərirdi. O özü çox əliaçıq idi. Bir insan kimi isə o çox təvazökar idi.

Gəlin sizə bir maraqlı hadisə danışım. Bu hadisəyə oxşar çox belə hadisə baş verib, lakin bu hadisə çox maraqlıdır. Biz Moskvada Ali Sovetin iclaslarının birində idik. Biz həmişə Moskvada olanda bir çox tələbələr də daxil olmaqla bir çox insan onu görməyə gələrdi. Bu dəfə onun yanında 15 nəfər var idi. Üzeyir bəy onların hər birindən keflərini, işlərinin və təhsillərinin necə getdiyini soruşdu. Sonra da o, Ali Sovetin iclasına getdi.

Düzün desəm, o dillərdə də istedadlı idi. O, Azərbaycan dilini təmiz bilirdi. Bundan başqa o, rus, fars, türk, ərəb, gürcü və tatar dillərini də bilirdi. Tələbələrin başa düşməməsi üçün, o gizlincə mənə tatar dilində onların hər birinə 500 rubl verməyi tapşırırdı. (Mənim anam tatar, atam isə avardır). Mən öz əslim haqda danışanda deyirəm: “Atam avar, anam tatar, Vətənim isə Azərbaycandır.”

Beləliklə, Üzeyir bəy tələbələrin hər birinə 500 rubl verməmi xahiş etdi. Sonra isə özü iclasa getdi. Mən həmin 15 tələbənin hərəsinə 500 rubl verməklə 7500 rublu onların arasında böldüm. O vaxtın pulu ilə bu çox böyük məbləğ idi. Bəlkə də həmin məbləğ bu günün \$10000 bərabər olar. Beləliklə, pul paylandı, tələbələr siyahıya qol çəkdi və sevincək çıxıb getdi. Sonra Üzeyir bəy iclasdan qayıtdı və biz restorana şam etməyə getdik. Biz qohum (onun qaynanası və mənim anam bacı idilər) və yaxın dost olduğumuzdan mən onunla hər bir şey haqda danışa bilərdim. Ondən mənim soruşduğum sualları heç kim soruşmağa cəsərət etməzdi. Hərdən mən hətta onunla mübahisə belə edirdim. Beləliklə biz restorana gəlib oturduq və menyunu gətirməyi xahiş etdik. O dedi: “Bir qədər balıq kürüsü istərdim.” O, menyunu götürüb gördü ki, kürünün 100 qramı 3 rubl 5 qəpiyə idi. Lakin o, “xeyr, bu çox bahadır” - deyə kürü sifariş vermədi.

Mən hirsələndim və ona dedim: “Üzeyir bəy, siz çox qəribə adamsınız. Siz indicə 7500 rublu tələbələr arasında bölüşdürdünüz. Lakin özünüz üçün 3 rubl 5 qəpik xərcləmirsiniz. Kürü sifariş verin, mən onun pulunu verərəm.”

Onun mənə acığı tutdu. Onun həmişə mənə acığı tutanda deyərdi: “Eh, sən heç nə başa düşmürsən, ay kişi.” Mən də ona dedim: “Burda başa düşməli nə var? Siz bir az əvvəl 7500 rubl payladınız, indi isə özünü 3 rubl 5 qəpik xərcləmək istəmirsiniz.”

Sonra o niyə kürü sifariş etmədiyini aydınlaşdırdı: “Mən Moskva və Sankt Peterburqda oxuyanda (1905) çox çətin həyat sürürdüm və böyük ehtiyac içərisində idim. Elə vaxt olurdu ki, mən çörək almağa pul tapa bilmirdim. Ona görə də əlimdən gələni bu tələbələr üçün edirəm ki, onlar mənim keçdiyim çətinlikləri görməsinlər.” Üzeyir bəy belə mülayim insan idi.

- Onun övladı yox idi, elə deyilmi?

Xeyr, onun övladı yox idi. O deyərdi ki, onun övladları onun əsərləridir. Və pula gəldikdə o çox əliaçıq idi. O, maaşını Musiqi Konservatoriyasında alar və artıq evə gedənədək cibində yalnız 3-5 rubl qalardı. Onun xanımı da özü kimi mehriban idi. Heç vaxt ondan pulun hamısını hara xərclədiyini soruşmazdı. Bəzi az maaşlı texnik işçilər var idi ki, Üzeyir bəy onlara öz maaşından pul verərdi. O belə səxavətli və ürəyiaçıq bir insan idi. O deyərdi: “Mənim miras qoymağa heç kimim yoxdur.”

Üzeyir Hacıbəyovu heç vaxt kimdənsə nəşə almaq maraqlandırmazdı. Ona bahalı hədiyyələr verərdilər, lakin bu hədiyyələr Üzeyir bəyi maraqlandırmırdı. O yalnız hədiyyəni verən şəxsi qiymətləndirirdi.

Məsələn, ona 4,5 kiloqram çəkiddə üzərində onun əsərlərindən—məsələn, “Leyli və Məcnun,” “Arşın Mal Alan,” “Məşədi İbad” - dan səhnələr olan gümüş güldən vermişdilər. Ümumilikdə o, on opera yazmışdı. Gümüş güldanı ona İrandakı mütərəqqi mədəniyyət xadimlərindən biri 60 illik yubileyinə bağışlamışdı.

Dediyim kimi, bu evdə hər bir şeyin öz tarixçəsi var. Aleksandr Düma 1858-ci ildə Qafqaza gələndə o, Natəvanla görüşmüşdü. Natəvanın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyevin fransız dilini gözəl bilməsi ona çox böyük təsir bağışlamışdı. O hətta Natəvanla şahmat belə oynamışdı. Natəvan Dümaya özünün bəzi naxış tikmələrindən, Düma isə öz növbəsində ona Napoleonun burada gördüyünüz bu büstünü vermişdi. Üzeyir bəyin atası Natəvanın birinci köməkçisi idi və onun ailəsinə çox yaxın idi. Muzeyimizdə Natəvana aid olan bir çox şey Üzeyir Hacıbəyova atasından qalmışdı. Bizdə burada hətta Natəvanın güzgülü də var.

Həmçinin bu muzeydə Mərkəzi Asiya və Qafqazın bir çox milliyətinə məxsus alətlər də tapa bilərsiniz: tacik rübabı, azərbaycan tarı, gürcü çonqurisi, osetin simli aləti və Özbəkistan və Qırğızıstandan digər alətlər.

- Bunların hamısı Hacıbəyova məxsus idi?

Onların hamısı Hacıbəyova onun həmin ərazilərdə də məşhur olduğunu bildirmək üçün hədiyyə kimi verilmişdi.

Üzeyir Hacıbəyov 1944-cü ildə Sovet Azərbaycanı üçün dövlət himni yazanda (bu Azərbaycanın müstəqilliyi zaman (1918-1920) yazılmış və indi də yenidən qəbul olunmuş himn ilə eyni deyil) Tacikistan dövlət xadimləri Üzeyir bəydən onlar üçün də himn yazmağı xahiş etmişdi. Beləliklə, onlar Üzeyir bəyə bu milli tacik musiqi alətini gətirmişdilər ki, o bəzi milli xüsusiyyətləri nəzərə ala bilsin. Üzeyir Hacıbəyov onlara belə cavab vermişdi: “Düzdür, mən öz respublikamız üçün himn yazmışam, lakin mənim sizin respublika üçün himn yazmam düzgün olmazdı. Öz bəstəkarınızı mənim yanıma göndərin və mən ona sizin üçün himn yazmaqda yardım edərəm.” Onlar da belə etdilər.

Bu muzeydə üzləşdiyimiz ən böyük problem odur ki, burada yer azdır. Muzey çox kiçikdir. Hətta Heydər Əliyev də bildirmişdi ki, bu yer Hacıbəyov muzeyi üçün çox kiçikdir. Mən bu muzeyi genişləndirməyi arzulayıram. Onun yaradıcılığını böyük miqyasda göstərmək üçün mənə üç sərgi zalı lazımdır. Adətən biz sərgiyə tamaşa edərkən fonda Üzeyir Hacıbəyovun gözəl musiqisi səslənir.

- Bəs niyə o musiqi bu gün yoxdur?

Musiqi işinə baxan oğlan bu gün evə tez gedib. Bir başqa gün gəlsəniz, onu eşidə bilərsiniz.

İcazə verin, Üzeyir bəyin necə mehriban bir insan olmasına digər bir misal söyləyim. Mən 1937-1938-ci ildə bacım və kürəkənimin həbs olunmasını heç vaxt unutmaram. O vaxt mən Leninqradda yaşayırdım. Üzeyir bəy mənim anamın qeydinə qaldı və bacım sürgündən qayıdanda o, bacımı evinə aparıb öz evində qeydiyyatdan keçirdi. Qanuna zidd olsa belə o, bacımı öz himayəsi altına keçirdi. Bacım neft mühəndisi idi. O, sürgündən qayıtdıqdan sonra Hacıbəyov ona sığınacaq verməklə kifayətlənmədi, həmçinin onun konservatoriyada təhsil almasını təşkil etdi. Beləliklə o, ikinci universiteti bitirdi və Üzeyir Hacıbəyovun sayəsində iş tapdı və müəllim kimi çalışaraq özünü dolandırmağa başladı. Lakin əlbəttə ki, mən Üzeyiri uşaqlıqdan tanıyırdım. Hər il onlar Tiflisə gələr və biz hamımız tətilə Gürcüstandakı bağımıza gedərdik. O

Çox meħribancasına mənim ailəmin qeydinə qalırdı. Bütün bu illər ərzində ona olan böyük borcumu qaytarmaq üçün əlimdən gələni etmişəm.